

Η Ελπίδα σε Κρίση

Κουλτούρα και Τέχνη στην εποχή της παγκοσμιοποίησης
γιώργος μιχελακάκης

Κεφάλαιο πρώτο

Το κοινωνικό περιβάλλον στη μετανάστευση και καλλιτεχνική δημιουργία

Εισαγωγή

"Art is what we do. Culture is what is done to us"

Carle Andre

"Art is action which changes the culture"

Ian Milliss

Για τους ποιητές και τα έργα αυτού του είδους υπάρχει μία απόλυτη αλήθεια, η οποία εκφράζεται μέσα από τον μεγαλοϊδεατισμό που καλλιέργησε το νεοελληνικό κράτος, ως μέθοδος συσπείρωσης ενός κατακερματισμένου ταξικά πληθυσμού, στην προσπάθεια να ξανακερδήσουν χαμένα προνόμια τα οποία βέβαια θα γίνονταν και πάλι αντικείμενο σφετερισμού των ανώτερων τάξεων. Αυτή η ιδεολογία στο χώρο της μετανάστευσης, εμποδίζει τον φορέα της να δει τις οικονομικές συνιστώσες που καθορίζουν τη ζωή του και να τοποθετήσει κριτικά απέναντι τους.

Μια παρόμοια προβληματική έκφραση, στα πλαίσια της μετανάστευσης, αποτελεσε και ένα είδος θεάτρου το οποίο για την ευκολία του καταφέυγει στην σίγουρη παράδοση. Οι τραγωδίες, τα κωμειδύλλια και προπαντός οι φαρσοκωμωδίες γίνονται το άλλοι για να κρυφτεί η αδυναμία παραγωγής καινούργιων πρωτότυπων και δυνατών έργων μέσα από την εμπειρία της μετανάστευσης. Ένα φαινόμενο που έδειξε ότι οι άνθρωποι αν και ζουν σε αλλαγμένα κοινωνικά περιβάλλοντα, με έντονες και πρωτόφαντες εμπειρίες, όμως αυτές αγνοούνται για να παραμείνουν οι άνθρωποι σε μια διασκέδαση «αυθεντικά ελληνική» όπως έλεγε μια διαφήμιση στον ελληνόφωνο τύπο. Αν και η αυθεντική διασκέδαση είναι μια κατάσταση δημιουργική, είχαμε να κάνουμε με έναν στέιρο μιμητισμό έτοιμων θεατρικών κλισέ, τα οποία λειτούργησαν ως ναρκωτικό σε συνειδήσεις που αδυνάτησαν να αντιμετωπίσουν την κατάσταση στην οποία περιέρχονται ως μετανάστες. Το θέατρο αυτό το οποίο δικαιολογήθηκε ως ερασιτεχνικό, έκφρασε έναν κόσμο που η κούραση οδήγησε στον κομφορμισμό και στην αδυναμία να δει κατάματα το δικό του πρόσωπο. Και βέβαια, υπήρξαν και υπάρχουν δημιουργικές παρεμβάσεις στο χώρο του θεάτρου, αλλά αυτές εμφανίζονται σποραδικά και δεν κρατούν πολύ· οι παροικίες δεν τις επιβραβεύουν. Επιπλέον, ποτέ δεν υπήρξε ουσιαστική και υπεύθυνη κριτική από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης που θα προετοίμαζε υπεύθυνα ενημερωμένους θεατές.

Μια ενδιαφέρουσα περίπτωση για μελέτη, όπου δοκιμάζεται η αντοχή μιας κατά τα άλλα πλούσιας παράδοσης με τα βιωματα που αποκτά το άτομο στη νεοτερικότητα, αποτελεί η πολύ γνωστή περίπτωση του επικεφαλή της ορθόδοξης εκκλησίας στην Αυστραλία Στυλιανού Χαρκιανάκη. Αν και η ιδιότητά του, ως εκπρόσωπου του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης παραπέμπει στην διαφύλαξη της εκκλησιαστικής παράδοσης, από την άλλη ως ποιητής –όπως είναι γνωστός– υιοθετεί το σύγχρονο ποιητικό στίλ του εσωτερικού διαλόγου. Η συνείδησή του, διχάζεται μεταξύ μιας ιεραρχικής δομής, την οποία συντηρεί η εγκόσμια εκκλησιαστική διοίκηση (με τους απαιτούμενους ρόλους και νοοτροπίες που αυτή καθίερωσε) και μιας υποκειμενικότητας, η οποία καθώς εκδηλώνεται με την υιοθέτηση του σύγχρονου ποιητικού στίλ του ψυχολογικού χρόνου, μαρτυρά τη δύσκολη σχέση του ατόμου με την κοινωνία του. Αν και τα παραδοσιακά εκκλησιαστικά έκφραστικά (καλλιτεχνικά) μέσα της θρησκευτικής παράδοσης, έφτασαν κατά τους αιώνες που πέρασαν σε υψηλά επίπεδα τελειότητας (όπως η υμνωδία), δεν ικανοποιούν πλέον το σύγχρονο ψυχισμό του αστικοποιημένου ατόμου. Γι Παύτο και ο Σ. Χαρκιανάκης, (αν και θεματοφύλακας της θρησκευτικής παράδοσης) καταφέυγει στο επίπεδο της ιδιώτευσης, στα σύγχρονα ποιητικά σχήματα της συνειδησιακής ροής, ένα είδος ποίησης που δημιουργήθηκε κατά τη νεοτερικότητα, γέννημα του γραπτού πολιτισμού, και όχι του προφορικού, ο οποίος ήταν πιο ομαδικός και λιγότερο ατομικός. Η υιοθέτηση μιας σύγχρονης έκφραστικής φόρμας από έναν «θεματοφύλακα» της παράδοσης, αποτελεί ένα θέμα άξιο μελέτης. Αν και η ποίηση του έχει ένα θρησκευτικό περιβλήμα «ησυχαστικό», ο πυρήνας της που εκφράζεται στη μορφή της, παραπέμπει στην «ανησυχία» και το «άγχος»

του νεωτερικού ατόμου. Έχουμε εδώ το πρόβλημα Tonio Kroger, που εντοπίζει ο George Lukacs στα μυθιστορήματα του Thomas Mann, όπου η ανησυχία του μοντέρνου καλλιτέχνη –όπως παρουσιάζεται στα μυθιστορήματα του Mann– εκφράζεται στο στίλ της γραφής και όχι τόσο στο προβαλλόμενο περιεχόμενο.

Την ανησυχία που εντοπίζουμε στο έργο ενός ανώτερου εκπροσώπου της εκκλησίας την διαπιστώνουμε και σε έργα νεότερων ποιητών με θρησκευτικό περιεχόμενο. Εφόσον η κοινωνική πραγματικότητα τους γίνεται επώδυνη, καταφέυγουν στο μαζίλαρι της θρησκευτικής μεταφυσικής, αλλά με φόρμες της νεοτερικότητας που αποκαλύπτουν ανησυχία και αγωνία. Αυτό βέβαια είναι γενικό φαινόμενο στην νεότερη ιστορία: όταν οι άνθρωποι για διάφορες αιτίες νοιώθουν ανήμποροι να παραδεχτούν, πως οι αξίες στις οποίες θητεύουν έχουν στραπαταριστεί μέσα στον καπιταλισμό, καταφέυγουν στο παρελθόν, όπως έκανε το μεγαλύτερο κομμάτι του Ρομαντικού κινήματος τον 19ο αιώνα, για να ζήσουν το παρόν μέσα από το παρελθόν αλλά με ένα στίλ στην τέχνη τους, που μαρτυρά το πόσο έχουν απομακρυνθεί από την παράδοση, και της οποίας οι αξίες μέσα στην σύγχρονη ζωή έχουν μετατοπιστεί και μεθερμηνευτεί.

Εν γένει παρατηρούμε πως στο έργο δημιουργικών ποιητών έχουμε ένα είδος πάλης μεταξύ των νέων και των παλαιών ποιητικών μέσων. Αν και η δημοτική ποίηση ρέει στο αίμα τους, και οι πιο μορφωμένοι κατέχουν την μεσαιωνική και ίσως και την αρχαία γραμματεία, όμως αυτά που τους κερδίζουν είναι τα σύγχρονα ποιητικά στίλ. Τα δημοτικά ή βυζαντινά στοιχεία μέσα στο έργο τους, υποδηλώνουν μια ρομαντική ψυχική κατάσταση, μια δύσκολη σχέση μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος, μια αλληλοαπόρριψη, η οποία εκδηλώνεται με τον πιο δραματικό τρόπο, αικριβώς διότι στο έργο αυτών των καλλιτεχνών, η ανάγκη να εκφραστούν τα συναισθήματα, πάλεψε πολύ με τα έτοιμα ποιητικά κλισέ που η παράδοση είχε να τους προσφέρει.

Το ίδιο εναγώνιο πάλεμα θα το δούμε και στους ζωγράφους. Ο Κώστας Παπαλιώζης και ο Νίκος Κυπραίος, μετανάστες που προήλθαν από την ελληνική επαρχία, μετέφεραν μια πολύ έντονη βυζαντινή επιρροή μέσα στο έργο τους. Όμως αυτή η επιρροή, με τις απαιτήσεις της για καθαρή γραμμή και τακτοποιημένα σχήματα και χρώματα της βυζαντινής εικονογραφίας, η οποία σημειωτέον εκφράζει την τακτοποιημένη και αδιαμφισβήτητη θρησκευτική αλήθεια της αγροτικής κοινωνίας, έρχεται σε ρήξη με τα αισθήματα σύγχρονης που γεννάει η μετανάστευση και η εγκαταβίωση στις σύγχρονες μητροπόλεις. Στο έργο τους, η παράδοση δεν χάνεται· μετεξείσσεται μέσα από μια επώδυνη σύγκρουση που καταγράφεται στη μορφή του έργου τους. Το χαρακτηριστικό στην τέχνη αυτή της μετανάστευσης είναι η επώδυνη σύγκρουση μεταξύ παρελθόντος και παρόντος.

Στα καλλιτεχνικά έργα των μεταναστών διαπιστώνουμε συνήθως την εξής κλίμακα, στη μορφή που παίρνει η σύγκρουση μεταξύ των αξιακών συστημάτων της γεωργικής κουλτούρας του παρελθόντος και της βιομηχανικής κουλτούρας του παρόντος:

α) Σε μια μεγάλη κατηγορία των έργων κυριαρχεί το στοιχείο του «ξεριζωμού», όπου έχουμε τη νοσταλγία για το χαμένο παρελθόν, και την αγωνία συντήρησης του αξιακού συστήματος της γεωργικής κουλτούρας. Στην κατηγορία αυτή ο μετανάστης ζει εμπειρικά ως οικονομική μονάδα στα πλαίσια της καταναλωτικής κοινωνίας της Αυστραλίας, αλλά πολιτιστικά ζει με την κοσμοεικόνα και κοσμοαντίληψη της παράδοσής του, η οποία του λέει πως ο κόσμος είναι συγκροτημένος από ουσίες σταθερές και αναλλοίωτες, γι' αυτό και ο Έλληνας θα γεννιέται πάντα

Έλληνας, διότι κάτι ουσιαστικό μέσα του τον κάνει Έλληνα. (Όπως επίσης η ελληνική γη, το νερό και το φως, ήταν ανέκαθεν «ουσιακά» ελληνικά για να είναι πάντα έτσι). Ο διχασμός μεταξύ της εμπειρικά μεταναστευτικής ζωής και της ιδεολογικής ελληνικότητας, δεν εκφράζεται ούτε ως περιεχόμενο ούτε βέβαια και ως μορφή στα καλλιτεχνικά έργα αυτού του τύπου ανθρώπου. Το περιεχόμενο των έργων είναι η παράδοση και η σπαραξικάρδια νοσταλγία της, ενώ η μορφή τους είναι αυτή που υπαγορεύει η παράδοση. Έχουμε έτσι μια καλλιτεχνική φόρμα κλειστή, αρθρωμένη σφιχτά μεταξύ περιεχομένου και μορφής. Η εμπειρία της μετανάστευσης –δηλαδή της σύγκρουσης αξιακών συστημάτων– δεν έχει επηρεάσει τη θεματολογία ούτε τη μορφή των έργων αυτών. Λειτουργούν έτσι ως «επιβιώματα», που έρχονται από μια παρελθόντα σικαλονίσα οικονομία και που υπάρχουν ως αναχρονισμός μέσα στο παρόν.

β) Σε πο δημιουργι